

Vedlegg 1

Et bakteppe -

Jordbruk og

fiske i Aure

opp gjennom tidå

Av Endre Skar

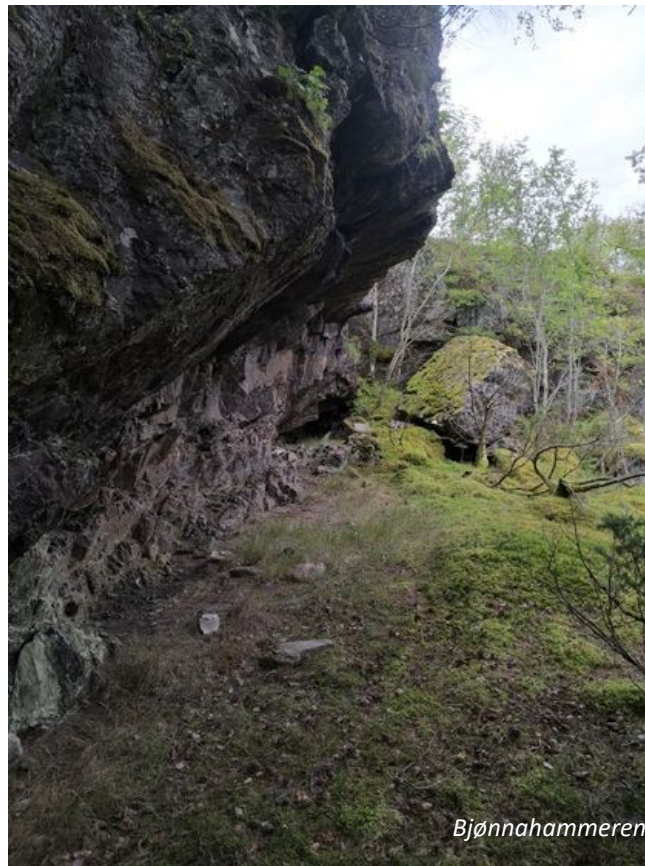
Jordbruk og fiske i Aure opp gjennom tida.

«Aurgjeldsgarden» er i stor grad prega av de topografiske forholda den er omgitt av. Gardene ligger jevnt spredt utover det dyrkbare landskapet som befinner seg mellom fjorden og fjellet. Her starta de første bosetterne dyrking av jorda for 2000 - 4000 år siden. Her var jordsmonn som ga mat til dyr og folk. Nøtter, bær og andre vekster ga næring til menneskene, og her vokste gras til beitende dyr. I tillegg til at jorda ble dyrket, var fortsatt livberging gjennom fiske, jakt og fangst en viktig forutsetning for å overleve. Sårbarheten i forhold til vær og klima var nok fortsatt stor. Men kombinasjonen av høsting fra land og sjø, var et stort fortrinn. Menneskene erfarte og lærte og utviklet redskaper for utnyttelse av de ressursene som fantes.

Ganske raskt etter at isen begynte og trekke seg tilbake, kom menneskene hit. Først som nomader og fangstfolk. Huler og telt ble brukt som overnattingssteder. Et eksempel på en slik boplass finner vi i **Bjørnhammeren** ved Jørgenvåg. Her er gjort funn i noen utgravinger som gir nokså sikre tegn på boplass fra yngre steinalder. Etter hvert som isen forsvant, ble fast bosetting mer vanlig med stavbygde langhus.

Aure er i høyeste grad en kystkommune med ei lang strandlinje. Alle sunda deler landet opp i øyer og holmer, og fjordene skjærer seg inn i landskapet. Det er nettopp dette som også pre-

ger landbruket. De jevnt over små gardene som ligger her har vært nært knyttet til sjøen og fiske. Vi finner knapt et gardsbruk som ikke har eller har hatt naust eller brygge som viktige driftsbygninger, og båten var nødvendig framkomstmiddel og driftsredskap. Primærnæringene var de klart viktigste næringene, og kombinasjonen å høste både fra havet og landet var et stort fortrinn. Næringsgrunlaget for primærnæringene var rimelig godt. På grunn av alle de ulike fiskeartene som befant seg nær støa samt den dyrebare furuskogen, var dette en god plass for fiskerbonden. Dette forklarer også i stor grad den store

mengden med særprega sjøhus som fins i her. Svalgangsbryggene og nausta er hus som har en nasjonal bevaringsstatus og som Aure har en større tetthet av enn andre kommuner. Dette er en historisk arv som vi plikter å ta vare på. *(Her kommer f.eks.bilder på sjøhus.)*

Matauken fra havet førte også til tilflytting fra «dalstrøka innafor» når uår eller befolkningsvekst kom dit. Her var det muligheter for å finne et levebrød. Slo jordbruket feil, lå sjøen der med sine mange ressurser.

Her levde fiskerbonden i beste velgående til langt utpå 1960-tallet. Fjordfiske med robåt, oftest geitbåter rigget med seil, men små flatbotna pramer eller kokser var også svært utbredt. De naturgitte forholdene la grunnlaget for disse båttypene. Bygd av nordmørsk furu for å drive fiske i sunda, på fjorden, på vika og i vågen.

En mengde ulike fiskeredskap og fiskemetoder etter forskjellige fiskearter har blitt utviklet opp gjennom tiden (her vises til egen liste). Utgangspunktet for denne utviklinga har selvsagt vært ressurstilgangen. Og den endret seg fra år til år, og fra en årstid til en annen. Til en viss grad var fisket sesongpreget.

Torskefisket

Ved vårtorskefisket var det mange båtlag som tok turen ut i væra.

De mest brukte værene lå rundt Smøla. Fiskerne fra Aure innlosjerte seg mest på Veiholmen. De som rodde fiske på Tustna brukte mest væra i

Sør-Smøla (Hallarøya, Spellvalen og Odden m.fl.), Grip ble også benyttet. Til dette fisket ble det behov for større båter; fyringer (fire årepar), femringer (fem årepar) eller torskegarnsbåter med seks par årer. Båtlaga bestod ofte av sju mann, og de hadde gjerne med seg ei kokke. Fisket startet som regel tidlig i februar og ble avrundet ved påsketider. Fra de tidligste tider var snørefiske den vanligste fiskemetoden, men utpå 1700-tallet ble garn- og linefiske mer utbredt.

Her i Aure ble det produsert en egen variant av geitbåten som fikk navnet Aurgjeldsgeit. Den utmerket seg spesielt med en noe lengre kjøll og noe rettere stav. En slik båt ble oppbevart på

Gresset. Den ble bygget rundt 1850 og er nå under oppbevaring på Geitbåtmuseet i Valsøyfjord. Men de lengste tradisjonsbåtene, med sju årepar, var kirkebåtene. De var uten seil og som regel tverrskotta og ble i hovedsak brukt som navnet sier, for å ro til kirke med. «Fjordamerra» er kopi av en slik kirkebåt fra Årvågsfjorden. Originalen er også her oppbevart på Geitbåtmuseet. (bilde?) Men større flatbotna pramer ble også bygd. Disse var som fraktesbåter å regne.

De første motorene ble satt i båtene rundt århundre-skifte (1900). De opprinnelige robåtene ble forsterket og klargjort for propelldrift. Men etter hvert ble båtbyggingen lagt om slik at bâte-

ne ble mer tilpasset motordrift og levert med motor. Motorproduksjon ble satt i gang flere steder langs kysten. I Aure ble det også produsert og levert båtmotorer (Ormsetmotoren (fins bilde?). Men årene og seilet holdt stand i mange tiår likevel.

Det å investere i motorbåt representerte en relativt stor kostnad. Mange vurderte om investeringen ville være økonomisk bærekraftig.

Først etter krigen ble det mer vanlig med motorbåter. Men på det tidspunktet begynte traktoren å gjøre sin inntreden i norsk landbruk også. Derfor ble det ofte valgets kvaler mellom båtmotor eller traktor, og for de største gardene falt nok valget på traktor relativt enkelt. En kan nok trygt si at traktoren sammen med elektrisiteten revolusjonerte landbruket. Gardsdrifta ble lettere og gardene større, med flere dyr. Melkemaskinen gjorde sin inntreden. I stedet for hesjing og såsetting, kom siloen. Alt dette rasjonaliserte gardsdrifta betydelig. Nå fikk dette hovedfokus for gardbrukeren, og fiskerbonden «vendte sjøen ryggen».

Sildefisket

For å investere i båt og bruk trengtes kapital. Derfor var de største gardene ofte også båteiere. Andre ganger gikk gardmenn sammen om å investere i båt og vegn. Slike andelslag som investerte i båter og bruk ble spesielt mye brukt i forbindelse med landnotfiske etter sild. Her måtte bøndene investere i flere store nøter og båter for å drive dette fisket. Vågene og vikene her i kommunen egner seg ypperlig til landnotfiske. Hit kom silda nokså årvisst hver vår for å beite på

Dromnes

Bjørnholmen

Vik

åte. Det vitner alle landnotlaga rundt i kommunen om. (se Gudtorm Bugens skrifter).

Enkelte år kunne dette fisket skaffe betydelige inntekter og velstandsutvikling. Nye våningshus ble f.eks. reist med midler fra dette fisket. Slik sett er det nok helt riktig å benevne silda som havets sølv. Vi kjenner til at slikt notfiske ble drevet så tidlig som på slutten av 1600-tallet. Vi vet også at Presten Buschmann var aktivt med i oppbyggingen av et slikt landnotlag på 1800-tallet. Man kan nesten si at der det var en høvelig våg, der var det også minst et notbruk. Båtene og motorene ble stadig utviklet og større. Etter krigen tok skøytene mer over for robåten. Med disse båtene ble også bruksmåten og vegna endret. Nå var det noen som investerte i slike motorisert kuttere eller hekkskøyter, tok med seg mannskap, og reiste rundt omkring på Nordmørsfjordene på leting etter sild å stenge. Denne omlegginga i bruksmåten førte til at de mer bofaste sildentotlaga ble mindre aktuelle. Nylonnota gjorde sitt inntog, og de gamle hamp- og bomullsnøtene ble utdaterte.

Gardene

Gardshusa lå i tidlige tider (før 1860 – 1900) oftest nokså tett i såkalte klyngetun. På den tiden hadde nabobrukene jordteigene spredt om hverandre. Men fra 1860 og utover til begynnelsen av 1900-tallet foregår en utskifting slik at hver gard får samlet sin jord i en helhet. Da blir også gardshusa flyttet ut, og klyngetunet blir de fleste plasser oppløst.

Det var som regel jevnstore gardar som lå i klyngetun. Husmannsplassene og senere bureisningsbrukene lå med en liten teig for seg selv et stykke unna hovedbruket. Gardshusene her var klart mindre og mer fattigslig i utførelsen. Men her som i hovedbruka ble hus i all hovedsak lafta av lokalt furutømmer. På et hovedbruk kunne det være opp til 15-20 ulike bygninger, alle hadde sin spesielle oppgave tilpasset gardens drift.

På husmannsplassene og i fiskerheimene var nok strevet etter føda stor mang en gang. Men hadde de båt slik at de kunne dra på sjøen, var sannsynligheten for å komme på land med et måltid stor. Hadde de i tillegg en liten jordfleck slik at de kunne dyrke litt, var sannsynligheten stor for å berge seg igjenom fattigdommen. Silda og poteten har nok gjort underverker mang en gang i en sulten husmannsmage. Da potetplanten ble innført og satt i produksjon utpå 1800-tallet, var dette et særdeles viktig kosttilskudd som reddet mange fra sult og underernæring.

Gardsdrift

Her i området har landbruket blitt drevet i hovedsak som kombinasjonsbruk. Det var vanlig med flere typer husdyr. De mest vanlige var ku, gris, sau, geit, høns. I tillegg var oksen og hesten viktige dyr for dyrking og formering. På hovedbrukene var hesten uunnværlig mens småbrukene og husmannsplassene oftest lånte hest, eller man hadde

godt temte okser som kunne dra plogen. Det langt største landbruksarealet ble brukt til grasproduksjon, men korn, poteter og andre grønnsaker har også vært viktige næringsmiddel som gardene dyrket. Enkelte gardar har til dels betydelig tømmerproduksjon. Det opprinnelige trevirket var furutømmer. I den senere tid har granplantinga medført en god del produksjon av gran. Der plantene får stå i le for vestaværet, er vekstforholdene gode for slikt trevirke. Det er likevel furuskogen som har hatt størst betydning sett med historiske øyner. Våre bygninger (både hus og båter) viser tydelig hvor viktig dette råstoffet har vært for utviklinga av samfunnet. Gardssagene som står rundt omkring i kommunen forteller med stor tydelighet hvor viktig tømmer av furu har vært. Gamle tufter etter slike sager finner vi både i Ertvågen, Vågosen og Lindåsen m.fl. På Melan og på Gjela står gamle saghus der en ser vannhjula som har drevet saga. Disse bygningene er datert før 1900 og tradisjonen sier at sagvirksomhet ble drevet langt tilbake i tid. Den nederlandske tømmertrafikken på femten -og sekstenhundretallet som gikk ut på å hente nordmørsk furu i forbindelse med bygging av diker og byer var meget omfattende. Gamle nederlandske sjøkart fra den tiden bevitner det. Denne trafikken satte også sannsynlig vis fart i bygging av sagbruk.

Arbeidet på garden

Her ligger som tidligere nevnt forholdsvis små gardar med dyrket mark helt ned til sjøen. Her

var det ikke bare kombinasjonsbruk med forskjellige driftsformer i landbruket. Kombinasjonen med fiske og fangst var for de fleste en forutsetning for livsoppholdet. Gardsdriften var omfattende og arbeidskrevende og de største gardene hadde til tider flere tjenestefolk. Tjenestjentene var i hovedsak satt på hus- og fjøsstell, men var selvsagt aktivt med ute under onnearbeid (hesjing, raking, høybæring). Sanking av mat til dyra som f.eks. tang- og taretaking eller sanking av lauvkvister var også en vanlig arbeidsoppgave for tjenestjentene.

Mesteparten av tiden brukte de nok likevel innomhus. Her var det mer enn nok arbeid å henge fingrene i. All mat måtte lages fra grunnen av, og det kunne være mange munner å mette. Folkehuset kunne romme åtte/ti barn pluss flere tjenestefolk og kårfolk (disse ordnet seg også selv ofte). Uansett krevdes mye mat og mye arbeid når alt skulle lages fra grunnen av. Så var det veving, karding, spinning, toving, sying, strikking og skinnnet måtte garves og klargjøres til sko eller klær. Fram til langt inn på 1900-tallet ble det aller meste av klær laget for hånd. Lokale skredde-re og skomakere fantes, men det meste ble produsert på gardene med egne hender. Drengene fulgte husbonden i hans arbeid. Det var mest utomhusarbeid. Alt fra tømmerhogst til tresking av korn og dyrking av jord. Dette arbeidet foregikk om høsten og tidlig på vinteren. Sloe ble brukt til tresking opp mot 1900. Da tok maskiner mer over, men treskemaskinene måtte oftest drages med håndmakt, og var et tungt arbeid. Slaktninga foregikk på gardene. Enten slaktet bon-

den sjøl eller så kom bygdeslakteren og ledet arbeidet. Slakteren tok som regel livet av dyret og stakk det slik at blodet kunne renne av. Gardkona eller tjenestejenta rørte i blodet. Dette var et viktig næringsstoff som det ble laget blodpølse eller blodpannekaker av. Kjøtt og flesk ble saltet og lå i lake eller ble tørket. Dette var den mest benyttede oppbevaringsmåten før fryseren gjorde sin inntreden på slutten av 1950.

Dyrking

Mange gardar ble ryddet her mellom 300 og 600 e. Kr. (før vikingtid). Da ble åkerproduksjon satt i verk og gjødsling ble mer vanlig. Korndyrking ble også vanlig på den tiden. Bygg og havre var de mest benyttede kornslagene. Dette kom i tillegg til grasdyrking for husdyrhold. Lindyrking til klesproduksjon ble også utviklet i denne perioden. (Linvågen er et gammelt gårdsnavn her i kommunen).

Til dyrking trengtes redskaper. I begynnelsen var trespaden mest brukt som dyrkingsredskap. Men etter hvert kom jernet som man lagde redskaper av, og plogen ble tatt i bruk vikingtiden. En kan grovt sett si at i en periode på 1500 år var det den enkle spaden og plogen som utgjorde de viktigste redskapene for å dyrke jorda. På de største gardene var arbeidshesten nesten uunnværlig. På de små brukta var det enten å låne hest, eller at man hadde en kombinasjonsløsning med avlsokse/arbeidsokse. Alt var i stor grad bygd på håndkraft og hestekraft.

Traktoren som ble introdusert på 1950-tallet og ble mer og mer vanlig utover 60-tallet. Denne nyvinninga medførte et stort skifte i landbruket. Effektiviteten ble en helt annen. Det tunge kroppsarbeidet ble i stor grad overtatt av motoriserte kjøretøy, arbeidsmetodene og driften ble annerledes. Bruka ble større og mange av de mindre gardene måtte gi tapt, de greide ikke omstillingen med store investeringer og krav til effektivitet. I de fleste tilfeller ble de tilleggsjord for de største bruka.

Skogdrift

Mange gardar har gode forekomster av trevirke. Bjørka var den første tresorten som bokstavelig slo rot her i området. Men snart kom også furua som har vært det viktigste treslaget både som bygge- materiale og salgsvare. Som eksempel kan nevnes den store utførselen av furu til Nederland spesielt på 1600-tallet. Det heter at Amsterdam er bygd på Nordmørsk furu. Denne store tømmertrafikken medførte tettere bånd til Europa, noe som førte til utvikling og framgang i vårt distrikt både økonomisk og innovativt. Vi må her flette inn at klippfiskgründeren Jappe Ippes drev med skipstrafikk fra dette området til Nederland før han startet med klippfiskproduksjon her i kommunen. Dette skjedde i 1680 åra. Vi kjenner til flere plasser der oppgangssager har stått så langt tilbake som 1600-tallet. Dette tyder på at tømmerdrift og sagdrift har røtter langt tilbake i tid. Disse sagene var drevet av store vannhjul med vannføring fra elvene. De gardene som hadde bra med skog, hadde et fortrinn, da dette var

en viktig tilleggsnæring til den vanlige gardsdrifta. Tømmerskogen ble fra gammelt av saget ned med tomanns tverrvedsag og kvistet og borket med øks eller borkespade. Dette var som regel høst- og vinterarbeid. Når telen kom i jorda, gjerne med litt snø oppå, ble tømmeret kjørt fram til sagbruket eller lunningsplassen. Dette ble gjort med hest og slede, og senere med traktor. For å få tømmeret til saga, brukte man ofte å rulle det på sjøen for så å soppe det (legge tømmerstokkene oppå hverandre slik at de holder seg samlet under transport) og så fløte det fram. Der ble stokkene dratt opp på sagbenken og skåret i de dimensjoner som var ønsket.

Seterdrift

De fleste hovedbruka her i kommunen drev setring, men det er uklart når seterdriften startet. Tufter av seterbuar går i alle fall tilbake til 1700-tallet, men det er sannsynlig at denne driftsforma går svært langt tilbake i tid. Det handlet om å utnytte gardens herligheter som det het. Man måtte utnytte foret og passe på slik at hjemgarden ikke ble for nedbeitet.

Våre første lover (Frostatingslova og Gulatingslova) har med egne avsnitt som handler om seterdrift. Dette tyder på at setring var vanlig i Norge før år 1000, og slik var det nok her i området også, vil man anta. Et annet trekk vi kan se er at også øyene hadde setring på Skarsøya har vi f.eks. Ulfnessetra. Denne setra ligger på vanlig måte opp mot fjellet ovenfor garden. Men vi finner også Ulfnessetra inne på fastlandet, sør om

Klakkan, og nær Trøndelagsgrensa. En strabasiøs setervei som også vitner om hvor viktig setring var for gardsdrifta i eldre tider. De fleste bruka avsluttet seterdrifta på 1950/60-tallet. Da kom traktoren, melkemaskinen og nye foringsmetoder. På mange støler er det i dag bare tufter og kanskje noen ruiner som står igjen. Men mange eiere ser verdien i disse bygningene og holder spesielt seterbuene/skyla vedlike. Seterfjøs og høybuar er jamt over dårligere vedlikeholdt og er derfor sjeldnere å finne. På setra var det budeiene som oftest styrte. Dyra skulle stelles og ev. melkes (ku og geit). Av melka skulle det lages ost eller smør. Oftest ble dette laget i seterbuar, men vi har også eksempel på egne «setermeieri» der dette ble utført.

Sommerfjøs og høybuar

Utmarksbeite for melkekyr var vanlig til langt ut på 1960-tallet. Dette området lå ofte et godt stykke fra gardstunet. Derfor ble det bygd sommerfjøs som hadde kort avstand til sommerbeite. Her ble kyrne tatt inn for melking, stell og overnatting. Før de neste dag ble sluppet ut på beite igjen. Ofte bygde gardene sommerfjøsa ved siden av hverandre. Derfor fikk vi navn som «sommarfjøsshaugen», eller «sommarfjøsakra». Sommerfjøsene er av den sårbare bebyggelsen fordi nytten i stor grad er gått ut på dato. Men fortsatt fins det en del bygninger. Noen få er også svært gamle tømmerhus.

Slåtteteigene kunne ligge spredt, og ofte var det utmarksslått i tillegg til den oppdyrka jorda.

Høybuene ble derfor bygd for å lette høy-
inga og for å oppbevare foret tørt og sik-
kert. Vi har fortsatt noen slike hus stående i
kommunen, men de fleste er dessverre
truert av forfall.

Bureisningsbruka

I de harde 20-og 30-åra ble nye gardsbruk
oppretta med en viss støtte fra staten. Sel-
skapet «Ny jord» var drivende i dette arbei-
det. Mange småbruk ble dyrket opp med
støtte herfra, og mange etterkommere uten
odel satt opp bolig og driftsbygning. På den
måten ble de værende på hjemstedet i ste-
det for å emigrere. Denne offentlige satsing-
en varte til utpå 1950-tallet.

Kvinnebonden

Fiskerbonden drev for det meste fiske hjem-
mefra. Han, og det var han, mannen i huset
som i all hovedsak var ute på fiske. I de fles-
te årstider var fiske av en slik karakter at
han kunne delta med gardsarbeid i tillegg.
Kona og ev. tjenestefolket utførte likevel
«brorparten» av den daglige drifta. Dvs.
produksjon av mat, klær og husgeråd. I til-
legg påhvilde det gardkona et stort omsorgs-
ansvar både for folk og fe. Ofte var det
mange barn å ta hånd om. Åtte til 10 var
vanlig, men dødeligheten var også stor i
mange familier, noe som igjen førte til stor
sorg, lidelse og ekstra strev. Her må man

også huske det gamle ordtaket, «havet gir
og havet tar». Mange koner måtte se sine
kjære gå i graven på grunn av forlis eller
andre ulykkestilfeller på havet.

Det er kanskje to fiskeri som skiller seg spe-
sielt ut fra de andre; landnotfiske etter sild
og torskefiske. Disse to fiskeria hadde stor
betydning for å skaffe inntekter til familien.
Derfor var det også mange fiskerbønder
som prioriterte disse fiskeria. På 1800-tallet
var det mange som investerte i båt og bruk.
Notlag og båtlag ble dannet som andelslag.
Notnaust og brygger ble satt opp. I januar
gjorde man båt og bruk klar til skreifiske ute
i væra. Da kunne det gå flere uker før hus-
bonden igjen var hjemom på besøk eller
kom tilbake etter endt fiske. I denne perio-
den var gardkona den som helt og holdent
styrte drifta på gården. Det er all grunn til å
ære og hedre fiskerbondekvinnen. Hun fikk
ofte et stort ansvar, og som regel greide
hun oppgaven med glans. Men hardt arbeid
var en forutsetning både for mann og kvin-
ne. Og barna fikk tidlig lære handlingsbåren
kunnskap.

Brygge og nausti Klaksvika

Perstuå, Todal

Kværnhus, Jørgenvåg

Seternes Lesundøya. Klippfiskbrygge flytta frå Lavaholmen

Fjøs Husfest

Bakk

Notnaust Vorholmsundet
Flyttet hit fra Sundsbø

Våningshus og fjøs Ljustad

Grisehus Bekken

Naustmilljøet på Gresset

Ramsvikneset kokhus

Bugen Mjosundet